

İstatistik Korkusundan Kentsel Alan Realitesine Bir Politik Kurgu Olarak Anadil Açmazı¹

Yrd. Doç. Dr. Yaprak CİVELEK²

Özet

Bu çalışma, Türkiye'deki resmi sayım ve araştırmalarda anadilin etnik kimliğin belirleyicisi olarak kullanılmasına eleştirel bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca dayanarak kentsel alanda etnik yaşam üzerinden sosyo-politik bir analizini sunmaktadır. Zeytinburnu'nda yapılan niteliksel bir saha araştırmasının bulguları doğrultusunda, anadil algısındaki çeşitlilik ve tanımlardaki çelişkilerin yanında, insanların etniklik ile dil arasındaki ilişkiyi nasıl kurguladıklarını tartışmaktadır. Bulgular, çoğunlukla, anadil ve etniklik arasındaki ilişkinin genellikle kültüre bağlılıkla ortaya çıktığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Kürtlerin anadil tanımlarını kimlikle bağdaştırdıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadil, Etnisite, Kimlik, Niteliksel Yöntemler, Zeytinburnu

Mother Tongue Dilemma as a Political Construction from Fear of Statistics to Reality in Field

Abstract

This paper aims to develop a critical argument on the official censuses and researchers which accepts mother tongue as a proxy for ethnic identity in Turkey. Based on this purpose, it analyzes ethnic people's lives in an urban area using a socio-political approach. By means of a qualitative survey conducted in Zeytinburnu, it discusses how people construct the relation between ethnicity and mother tongue as well as varieties of the perception regarding mother tongue, and the complexity in its definition. The findings, mostly, demonstrate that the connection between mother tongue and ethnicity appears in loyalty to cultural aspects. However, it is observed that Kurds have associated their ethnic identity with their mother tongue.

Key Words: Mother Tongue, Ethnicity, Identity, Qualitative Methods, Zeytinburnu

Giriş

Platon'da şehir; toprak büyüklüğü, doğal kaynaklar ve yaşayan insan sayısı dengesine uygun olarak *optimum nüfus* ile tanımlanır.³ Optimum düzeyi korumak için devlet yöntemlerini zorundadır. Dünya Bankası'nın 1996 yılında, "Kalkınma İstikametleri Serisi"nin bir parçası olarak yayımladığı "21. Yüzyılda Yaşanabilir Şehirler" adlı raporu "Kentsel milenyum"

¹ Bu çalışmanın bulgularının bir bölümü Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin 23-24 Ekim 2014 tarihinde gerçekleştirdiği VIII. Coğrafya Konferansı'nda Nüfus ve Kent Araştırmaları oturumunda sunulmuştur.

² İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

³ Yves Charbit, "The Platonic City: History and Utopia". *Population*. E2002, No: 57 Sayı: 2, 2002, s.209

tartışmalarına Aristo'nun bir "şüphesi" ile başlar: "Çok nüfuslu bir şehir nadiren... adamaklı yönetilebilir".⁴ Rapor, 2025 yılında dünya üzerinde yüzde seksenlik bir şehir nüfusu ile birlikte genel bir demografik dönüşümü haber vermekte; bazı ülke ve şehirlere ait seçilmiş değişkenleri göstermektedir: Kent doğal çevresi, fiziksel yapısı, altyapısı, yerel yönetimleri güçlendirme faaliyetleri, finans geliştirme programları, sulama, yiyecek kaynaklarını geliştirme, sağlık ve refah düzeylerini artırmaya yönelik dönemsel gelişmeler ve projeksiyonlar.

Ne var ki "çok nüfusluluk" ve "adamaklı yönetilmek" arasında kurulan ilişki bir şüphe olduğu kadar bir politik eleştiridir. Rapor kente yönelik sosyal, politik ve demografik "iyileştirme" tartışmaları üzerinden geliştirilmiştir. Hâlbuki felsefedeki "çok nüfusluluk" meselesi bireylerin sayı, niyet ve eylemlerine dayalı olarak doğum, ölüm ve göç dinamiklerini ilkelendiren ve çözümler öneren, çoğunlukla siyasi bir kapsama sahiptir. Benim bu çalışmadaki eylemim de bu fiziksel "iyileştirme" tartışmalarını bir tarafa bırakarak ve "çok nüfusluluk" kavramını heterojenliğe atfederek, etniklik ve anadil arasındaki ilişkiyi bir kentsel alan örneği üzerinden hermenötik yaklaşımla tartışmaktır. Bu tür bir *anlama* faaliyeti içinde, niyetim, ulusal nüfus araştırmaları ve nüfus sayımlarıyla kurgulanan bir "resmi" nüfus profili yaratımı iddiasından başlayarak, kent öznelere için aslındabilinçli olarak tasarlanmış bir sosyo-politik ortamın inşası sürecini tartışmaktır.

Türkiye'nin yaşadığı kentsel demografik dönüşümün son kırk yıllık sonuçlarına göre tüm yerleşim yerlerinde ve bölgelerde homojen bir şekilde değil, heterojen bir şekilde yaşanmaktadır. 2008 yılında gerçekleştirilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasına (TNSA)⁵ göre kentsel yerleşim yerleri bazında Batı, Kuzey ve Orta Anadolu bu dönüşümü tamamlamak üzeredir. Raporla Doğu bölgelerinin ise henüz demografik dönüşümü tamamlamadığı, dahası kentlerin 1980'lerin demografik yapısını hatırlattığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de demografik rejimler farklıdır ve nüfus politikaları bunları dengelemeye yönelik olarak geliştirilmelidir. Rapora göre, bu da nicelik yerine niteliği dikkate alan nüfus politikaları ile mümkün olacaktır.⁶

Bu noktada, kentsel yaşamın politik unsurları ile çok nüfusluluk ve şaibeli biçimde etnisite nintemel belirleyicilerinden kabul edilen anadil değişkenini bir bileşke içine almadan önce, iki konuyu gündeme getirmek gerekir: Anadil sorularının geçmişten bu yana şekli gelişimi; ulusal sayım ve araştırmalarda anadili etnisite için belirleyici olarak kabul etmedeki ısrarın tarihselliği.

Anadil sorularının şekli gelişimini ulusal araştırmalar açısından 1980'li yıllardan itibaren tartışmak mümkündür: Her beş yılda bir yapılan TNSA verileri temel veri kaynağı kabul edilerek etnisite ve demografik meseleler arasındaki ilişkilere dair tahminlerde bulunmak için analizler yapılmaktadır. Bu analizler, genellikle aile büyüklükleri, doğurganlık ve çocuk sayıları, etnik gruplar arası evlilikler gibi incelemeleri kapsamaktadır.⁷ Etnik kimlik için belirleyici değişken nadirdir. Cevaplayıcının konuştuğu dil ve diller üzerine sorular genellikle kendilerinin, eşlerinin ve/veya ebeveynlerinin dili üzerinden araştırmanın örneklemini özellikle bölgesel düzeyde detaylı

⁴ Rapor Kaynağı: <http://www-wds.worldbank.org>

⁵ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından Türkiye'de ulusal ve uluslararası kurumların da katkısıyla gerçekleştirilir. 1968 yılından bu yana aynı kurum tarafından yürütülmektedir.

⁶ İsmet Koç, Mehmet Ali Eryurt, Tuğba Adalı ve Pelin Seçkiner, *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş-Yaş Altı Ötümlelerdeki Değişimler*. 1968-2008. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara, 2010, s.4

⁷ Sinan Zeyneloğlu, Yaprak Civelek ve Yedigâr Coşkun, "Kürt Sorununda Antropolojik ve Demografik Boyut: Sayım ve Araştırma Verilerinde Elde Edilen Bulgular", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 1.2011, s. 335-384.

İsmet Koç, Atilla Hancıoğlu ve Alanur Çavlin, "Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish and Kurdish Populations in Turkey". *Population Research and Policy Review*, 27, 2008, s. 447-457

Ayşe Gündüz-Hoşgör, Jeroen Smits (2002), "Intermarriage Between Turks and Kurds in Contemporary Turkey". *European Sociological Review*, 18(4), s. 417-432.

Ahmet İçduygu, David Romano ve İbrahim Sirkeci, "The Ethnic Question in an Environment of Insecurity: the Kurds in Turkey", *Ethnic and Racial Studies*, No: 22 Sayı: 6, 1999, s. 991-1010.

Servet Mutlu, "Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 28, 1996, s.517-541.

çok değişkenli tablolamaya izin vermese de- birinci ve ikinci dile ve diğer sosyal demografik değişkenlere göre sınıflandırılarak çocuk sayıları, bebek ölümleri, göçler gibi demografik çalışma ya da yorumlamalar için kullanılmaktadır. Bu sorular(*Anadiliniz nedir? Anadilimize ek olarak, başka hangi dilleri konuşabiliyor ya da anlayabiliyorsunuz? Annenizin anadili nedir? Babanızın anadili nedir?*) detaylı bir seçeneleştirme ile birlikte [*Türkçe, Kürtçe/Zazaca, Arapça, Ermenice, Çerkezce, Gürcüce, İbranice, Farsça, Yunanca, Lazca, Doğu Avrupa Dilleri (Bulgarca, Rusça, Sırpça, Romanca), Batı Avrupa Dilleri (İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca vs.)*] ilk olarak 1993'te sorulmuştur. Alınan cevaplar,yine anadil soruları kullanılmış olan 1990 Nüfus Sayımından elde edilen etnik nüfus profiliile karşılaştırıldığında, rakamların yakın olduğu görülmüştür. Takip eden araştırma yıllarında aynı yöntem küçük değişikliklerle devam ettirilir: Seçeneklerin sayısı dikkate değer bir şekilde azaltılır. TNSA-2003'te Kürtçenin tüm lehçeleri kaldırılır. Yunanca, Ermenice ve İbranice tek bir gruba indirgenir. Çerkezce, Gürcüce ve Lazca bir grupta, Rusça, Bulgarca, Romence, Sırpça bir grupta, İngilizce, Almanca, Fransızca bir grupta birleştirilir. Türkçe, Kürtçe ve Arapça tek başına seçeneklerdir.Bir sonraki TNSA yalnızca dört anadil sorusu sormaktadır fakat seçeneklerin sayısı üçtür: Türkçe, Kürtçe ve Arapça. Görüşülen kişilerin bu seçeneklerden farklı olan anadillerinin tamamı “Diğer” seçeneğinde toplanır.

Bu araştırmaların temel problematiği “anadil” kavramının anlamının cevaplayıcının algısına açık bırakılmasıdır. Cevaplayıcılar anadili – etnik kökenlerine vurgu ile –anadil ya da cevaplayıcının– hâlihazırdaki kimliği üzerinden vurgu ile – “ana-dil” olarak algılayabilmektedirler. Kısacası cevaplayıcının anadili kavrayışı ve algılayışı, araştırmacının algısı doğrultusunda gerçekleşmeyebilmektedir.⁸ Bununla birlikte kentsel ya da kırsal alanda yaşıyor olmak da bu algının farklılaşmasında belirleyicidir: Anadilin kentte kurgulanmış hem kamusal hem de özel yaşam alanlarında resmi dil ile sürekli karşı karşıya kalmasının algı yanılması güçlendirdiği önemli bir varsayımdır ve bu makalenin kapsadığı alan çalışmasının da sonuçlarından biridir.

Sayımlara bakıldığında; Türkiye’de anadil ve ikinci dil ile ilgili sorular, ilk nüfus sayımı olan 1927’den 1985 nüfus sayımına kadar aralıksız olarak sorulur, ancak bu sorunun il bazında dökümleri 1965 sayımına kadar ilgili sayım kitaplarında yayınlandığı halde, 1970 sayımından itibaren yayınlanmamaya başlanır. 1970 sayımından itibaren dil sorularının dökümü sadece Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Millî İstihbarat Teşkilatı gibi devlet kurumlarına gönderilmeye başlanmıştır. Sayımlarda dil sorunlarından alınan sonuçların yayınlanmaması 1985 Nüfus Sayımına kadar devam eder. 1985 Sayımından hemen önce alınan kararlarla ise sayımlarda dil sorununun sorulması tamamen ortadan kalkar. Bu gelişme ile birlikte devlet etnik bilgi göstergelerine karşı tamamen körleşir. Bu durumda geçmişe yönelik analizler için 1965 ve öncesinden kalma Nüfus Sayımları ile 1993 ve sonrasına ait TNSA verilerinin kullanılmasında tercih edilebilir.⁹

Ayrıca sayımlarda tanım olarak “ev içinde veya aile içinde konuşulan dil” kullanılmaktadır. Fakat Türkçe açısından manadaki yanılısma bu tanıma rağmen iş başındadır; anadil Türkçe’ de ana-dili/ata-dili anlamında ağırlıklı olarak kullanılmaktadır ve “temel” ya da “ana” kavramları açıkça bilimsel ya da politik hiçbir beklentiye cevap vermemektedir. Bir de anadilin vekâleti ettiği etnik kimlikte herhangi bir olası geçişkenlik de göz ardı edilmektedir; hür beyana dayalı bir kendini-tanımlama (*self-identification*) eylemi “kendiliğinden” ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla anadil üzerinden toplanmış resmi veri, dil ve etnisite üzerine üretilmiş ve çoğu bu çalışmada kaynakçasını oluşturan eleştirel yaklaşımları onaylamaktadır: Anadil ve etnik kimlik arasındaki belirleyicilik iddiası en başta veri toplayıcı ve cevaplayıcı arasındaki algısal farklılıklara yenik düşmekteydi. Bu durum, resmi söylemin hedeflediği “ideal etnik ortam” yaratma amacına

⁸ Sinan Zeyneloğlu, Yaprak Civelek, Yedigâr Coşkun, *a.g.e.*, s.342.

⁹ Sinan Zeyneloğlu, Yaprak Civelek, Yedigâr Coşkun, *a.g.e.*, s.343-344.

hükmeden bir veri üretim programını açıkça ortaya koymaktadır. Bu noktada, anadil üzerinden istatistiklerin üretilmesine dair tarihsel gelişmeleri kısaca gözden geçirmek faydalıdır.

Anadili etnisitenin tespiti için araç olarak benimsemiş dil yasaklarının tarihçesinden başlanarak tartışılabilir: 1921’de yazılan ve 1924’te yeniden düzenlenen Teşkilat-ı Esasiye’de dil yasağı yoktur; tek tartışma, ulusal anayasa için Osmanlı Türkçesi ile yeni Türkçe arasındaki seçim üzerinedir. 1961 Anayasası’nın 12. Maddesi “Eşitlik” başlığını taşır ve “hukuksal eşitlik” vadeder. 1982 Anayasası bu maddeyi fesheder ve 26. Maddeyi yürürlüğe koyar: “Türkiye’nin resmi dili Türkçedir”; ilaveten herhangi bir dilde bir fikri vurgulamak ya da propaganda yapmak yasaklanır. 42. Madde, eğitim-öğretim kurumlarında veya başka kurumlarda Türk vatandaşlarına Türkçe haricinde bir başka dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklar. Sonraki yıl *Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun*¹⁰ çıkar ve Kürtçenin her türlü düşünce ifade aracı ile kullanımı engellenir. Yahudi, Yunan ve Ermeni halklarının dil hakları, Lozan Antlaşması ile garanti altına alınır. Zira devlet, İsmet İnönü’nün de talimatı ile özellikle Kürtleri, Çerkezleri ve Arapları kastederek, Türkiye’de hiçbir Müslüman azınlığın olmadığını beyan eder ve tüm gayrimüslim grupları azınlık olarak tanımlayarak, haklarını belirler (Madde 37-45, 1923). Eğitimi laikleştirmeyi amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim ile Anadolu’daki etnik grupları Türkleştirme stratejisine (Kanun No: 430, 1924), İskân Kanunu göç ve nüfus meseleleri üzerinden yeni düzenlemeler iddiası ile tek dillilik yaklaşımına yeni bir boyut eklerler (Kanun No: 2510, 1934). İsmail Beşikçi’ye göre, İskân kanunu doğrudan doğruya Kürtleri asimile etmeyi hedeflemiştir. Bu kanun insanları üç dil grubuna ayırmaktadır: 1. Türkçe konuşanlar ve Türk olanlar 2. Türkçe konuşmayanlar fakat Türk kültürünü benimsemiş olanlar 3. Türkçe konuşmayanlar ve Türk olmayanlar.¹¹

Gerçekte de Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, Kürt elitlerin umdukları gibi ortak din un-suru değil, Türk milliyetçiliği devletin sarsılmaz egemen doktrini olarak sunulmuştur. Atatürk tarafından Türklük sık sık üst-kimlik olarak vurgulanmış ve Türkçe ulusa sadık bir vatandaşlığın bilfiil kriteri ve sembolü olarak kabul edilmiştir. Türkçe konuşmayanlar, özellikle Müslüman olmayan kesim, ülkenin geleceğini tehdit edebilecek dış güçlere potansiyel birer destek olarak algılanmışlardır, diğerleri ise zaten Türk’tür.¹² Bu kavrayış üzerinde temellenen modern Türkiye’nin kuruluşu ile birlikte Türk milliyetçiliğinin hızlı kurumsallaşması “etnik kimlikler hakkında konuşmak”, “etnik kimlikleri konusunda insanlara soru sormak” bir kaygı alanı yaratmış, zaman ilerledikçe uzun dönemli ve iki taraflı bir baskı ve politik çekince haline dönüşmüştür.

Dil üzerinden bir tarihsel asimilasyon programının devamı olarak beyana dayalı etnik istatistikler üretmeme konusundaki ısrarın ana nedenlerinden biri, şüphesiz 1924’ten itibaren bir merkezi devlet gücüne karşı Kürtlerin verdikleri kimlik mücadelesidir. Kürt milliyetçiliğinin uzun tarihçesine ilaveten bağımsızlık, eşit haklar, özgürlük, anadilin özgürce konuşulması ve anadilde eğitim, coğrafi ve demokratik özerklik şeklinde gelişen taleplerin birer “bölücülük” tehdidi olarak tanımlanmasıdır. Bu tür “tehditler” mevcutken, etnik nüfuslara istatistiksel değerler atfetmek, devletin “ulusçuluk” idealine terstir. Ayrıca, bu, diğer etnik gruplarla birlikte Kürtlerin varlığının da siyasi ve fiziksel doğrulanması anlamına gelecektir.

2000’li yılların başına gelindiğinde, Avrupa Birliği’ne tam üyelik için aday statüsü verilmesi, Türkiye’yi bölünme korkularını bastırmaya ve “ulusçuluk” üzerinden geliştirdiği dil politikalarında değişikliğe iter.¹³ 2001 yılında Kürtçe yasak dil olmaktan çıkarılır. Devlet televizyonunun

¹⁰ Resmi Gazete, Yayımlanma Tarihi: 22.10.1983 Sayı: 18199.

¹¹ İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskânı*. Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1991, s.30.

¹² Hamit Bozaslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma* (Der.) Eric Jan Zürcher. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.134.

¹³ Yaşar Salihpaşaoğlu, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11/1-2, 2007, s. 1033, 1042.

bir kanalı olarak 2009'da TRTŞeş Kürtçe yayın hayatına başlar. Ayrıca Kürtçe, Arapça ve diğer bazı dillerde radyo yayınları da yapılmaya başlanır. Artık bu dillerin kullanılması “politik olarak zararlı” kabul edilmez.

Ancak hiçbir “esneklik” ulusal sayım ve araştırmalardaki anadil ile etnisite tespit yaklaşımını değiştirmemiştir. Her şeyden önce Kürtler ve Türkler arasındaki kavgaya yansımamıştır. Çünkü devletin kavgaya politik çözüm üretmedeki başarısızlığı ile birlikte, tüm halkın zihnine kesik atar gibi etnik, politik, sosyal kodlar atılmıştır: Kimlik tanımlamanın psikolojik sonuçları, bi-liş ile duygu arasındaki karşılıklı bağıntısızlığı dikkate almaktadır. Böylece, mesela, bireylerin önyargıları, hem kendi kimlik tanımlarını hem de diğerlerini kategorikleştirme tarzlarını etkilemektedir. Etnik olarak “önyargılı” bireyler kesin sınırları olan kategoriler yaratırlar ve bunu hem grup içine hem de grup dışına yansıtır.14 Bu noktada yukarıdaki tarihleri ve saptamaları da ele alırsak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihinden bu yana iktidarlar önyargılı bireyler üretmekle kalmamış, etnik gruplar arasındaki ilişkilere, özellikle Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkilere yönelik, barış içinde birlikte yaşayan topluluklar olmak yerine, sürekli baskıya tanık olan bir toplumsal yapının türemesini sağlamışlardır. Anadili konuşmakla ilgili yasaklar ve tereddüt ortamları her zaman bu tür baskı ve çekişme içinde, huzursuz topluluklar üretmenin odağında yer almıştır.

Ozolins'e göre15 eğer bir yerde etnik ilişkiler gerginse, dil demesele olacaktır. Etnik anlamda her neyin üzerinden bir çatışma var ise, dil üzerinden de bir çatışma olasılığı her zaman vardır. Bu, etnisitede dilin aldığı sembolik yerin bir sonucudur. O halde bir politik bakış tarzının gereği olarak kurgulanan ve özgün etniklik fikri ile beslenen bir toplum ve önyargıları, etnik gruplar arasındaki iletişim ve birlikte yaşayabilme problemlerini kaçınılmaz kılmakla birlikte anadil çatışmasını gündeme taşıyabilir. Çünkü anadil, grup-içi kimlik tanımlamasının hayati bir parçasıdır.

Bir politik önyargı unsuru olarak da etnisite istatistikleri üretmedeki korku ve yanlışlık, Anadolu'da Türklerle birlikte yaşayan etnik grupların sosyal, kültürel ve demografik karakteristiklerini, politik yaklaşım ve beklentilerini anlamaktan uzak resmi projeksiyonlar üretilmesine vesile olmuştur. Gerçekte bu tür bir bilgi arayışı grup-içi kimlik tanımlamalarını, varlık ve baskı görme hissiyatını güçlendiren bir yok sayma faaliyetinden başka bir şey değildir. Devlet onayıyla sorulan dile dayalı sorular nedeniyle, etnik grup üyeleri, özellikle dillerini evlerinde dahi konuşmaktan çekinen Kürt halkı, anadilini açıkça beyan etmekten ve kullanmaktan 2000'li yılların başlarına kadar büyük oranda kaçınmıştır. Bu makalenin veri kaynağı olan Zeytinburnu araştırması, bugünkü anadili beyan sürecine dair etnik algı ve görüş farklılıklarını, kurulu kurumsal ve toplumsal “resmiyet” içindeki etnik yaşam pratiklerini bir kentsel mekân örneklendirmesi bağlamında tartışmayı kolaylaştırmaktadır.

Metodoloji

Mekâna ve sorunsala dair:

Kent, mekânsal olarak belli bir coğrafi sınırlama içindeki belli bir nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu ile tanımlanır ve siyasanın kurumsal olarak gerek sanayi üretiminin egemen koşullarını belirlediği gerekse hizmet sektöründeki gelişimini yakından takip ettiği bir alandır. Örgütlenme önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Toplumsal iş bölümü, uzmanlaşma ön plandadır. Sınıfsal yapı belirgindir. Çoğunlukla yerel değerler, ulusal değerler ile karşı karşıyadır. Geleneksel ilişkiler yerini daha modernize ve kapitalist beklentilerle birlikte bireysel çıkarların gözetilmesine

¹⁴ Judith A. Howard, “Social Psychology of Identities”, *Annual Review of Sociology*, 26: 367-93, 2000, s.369.

¹⁵ Uldis Ozolins, “Language Policy and Political Reality”, *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 118, 1996, s.182.

bırakmıştır. Eğitim düzeyi kırsal alanlardaki eğitim düzeyine göre genellikle yüksektir. Toplumsal değer ve normların üzerinde resmi denetleme kurumlarının etkisi artmıştır.¹⁶ Gerçekten bir yatay topluma özgülükle kentte her tür yerel çeşitlilik ve kimlik mevcuttur; hatta kimlikler karışırlar. Kimlik bazıları için bir tercih problemi, bazıları için kaderin aktardığı bir gerçekliktir. Kentte majör kimlikler köklerini tanımladıkları oranda minör kimliklerle rekabet içindedirler¹⁷ ve dil minör kimliklerin etnik ve kültürel özelliklerinin taşıyıcısıdır.

Kentin toplumsal ve siyasal mekânsallığı bağlamında etnik yaşamın ampirik analizini yapmak, farklılık bilinci ve dil arasındaki ilişkiyi kavrama kolaylığı sağlamaktadır. Bu ilişkide dikkat gerektiren nokta, anadilin mekânda kültürel kimlik birikimine katkısıdır. Dillerin çeşitliliği, evrensel dil idealine ve hatta düşüncenin tarihsel özgülükle donatılmış toplulukların kazanımlarından olan orijinal dillerin ötesine geçeceği idealinin bir eleştirisidir. Zira belirli bir etnik kimlik içinde doğan bir kişinin, Türkçe dışında bir dil konuşan anne-babadan doğma bir kişinin, doğumuyla gelen etnik aidiyeti yaşam süreci içinde değiştirmesi veya sahip olduğu kimliği başka aidiyetler de eklemesi de Türkiye'nin geçişken (*transitive*) toplumsal yapısında mümkün olan bir süreçtir. Türkiye'deki etnik kimlik yapısı, Smith'in "*lateral*" veya Todd'un "evrensel" (*universalistic*) adını verdiği toplumlara özgü bir biçimde gelişmektedir. Bu nitelikteki toplumlarda etnik gruplar arasında geçişkenlik söz konusudur; azınlık grupların özellikle eğitim yoluyla Smith'in terminolojisi ile "öz/ana etnik grup"a (*corethnie*) katılmasıyla da belli bir melezleşme düzeyinin gerçekleşmesi de olasıdır.

Türkiye'de 1986 yılında başlayan, çıkış noktası Güneydoğu Anadolu Bölgesi olan ve temelinde *güvenlik nedenleri* olan yeni bir göç hareketinin yaşandığı görülmektedir.¹⁸ Bu hareketi diğer göç hareketlerinden farklı yapan unsur Birleşmiş Milletler tanımına uyarlanmış olarak yoğun bir "güvenlik nedeniyle yerinden olmuş nüfus" hareketi oluşudur. Türkiye Yerinden Olmuş Nüfus ve Göç Araştırması (TGYONA) göç veren 14 il, yoğun göç alan 10 il ile diğer 57 ilin kentsel ve kırsal alanlarını temsil eden yaklaşık 6000 hanehalkından oluşan, temsili bir örneklem üzerinde yapılmıştır. Güneydoğu'daki 14 ilin kentsel yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç edenler de sayısal büyüklük tahminlerinde dikkate alındığında, 14 ilden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğünün 953.680 ile 1.201.200 arasında olabileceği görülmektedir.¹⁹ Kürtlerin yerinden olmuş nüfus hareketini deneyimleyen başkarakterler olmaları bu tür niceliksel çalışmaların yanında anlatılarla güçlendirilmiş çok sayıda niteliksel çalışmanın üretilmesini de sağlamıştır.

Bu makalenin temel kaynaklarını da bu göç hareketini deneyimleyen Kürtlerle ve diğer etnik gruplarla gerçekleştirilen niteliksel çalışmalar oluşturmaktadır: Akın ve Danışman'ın 90'larda Güneydoğu'da çocuk olmanın kimlik mücadelesi ve çatışmalarla bezenmiş acı tecrübelerini içeren anlatıları yayınladıkları "Bildiğin gibi değil"²⁰; Toprak, Bozan, Morgül ve Şener'in din ve muhafazakârlık bağlamında ötekileştirilen grup üyelerinin mahalle baskısı ve yabancılaşma hissiyatına yönelik deneyimlerini topladıkları araştırma raporu niteliğindeki "Türkiye'de farklı olmak"²¹; Balancar'ın Ankaralı Ermeniler ile din, kimlik, dil, koruma, geçim ile ilgili sorunlarını derlediği "Ankaralı Ermeniler konuşuyor"²²; Koçoğlu'nun azınlık gençleri ile Türkiye'de gayrimüslim yaşamı sorguladığı "Azınlık gençleri anlatıyor"²³; Çağlayan'ın anadillerinin yasaklı

¹⁶ Rüstem Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2002, s. 40-45.

¹⁷ Lawrence M Friedman, *The Horizontal Society*, Yale University Press, New Heaven and London, 1999, s.337.

¹⁸ İsmet Koç, Mehmet Ali Eryurt, Tuğba Adalı ve Pelin Seçkiner, *a.g.e.* s.20.

¹⁹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Ankara: İsmat, 2006, s.76.

²⁰ Rojin Akın, Funda C., Danışman, *Bildiğin Gibi Değil: 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak*, Metis/Siyahbeyaz, İstanbul, 2011.

²¹ Binnaz Toprak, İrfan Bozan, Tan Morgül ve Nedim Şener, *Türkiye'de Farklı Olmak, Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

²² Ferda Balancar, *Sessizliğin sesi III. Ankara'lı Ermeniler Konuşuyor*, Hrant Dink Vakıf Yayınları, İstanbul, 2013.

²³ Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, Siyah Beyaz Metis Güncel-Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

zamanlarında Kürt kadınların ifade özgürlüklerinin engellenişinin kültürel, sosyal ve ekonomik sonuçlarını tartıştığı kitabından²⁴ sonra, dili ana değişken olarak belirleyerek Diyarbakır'da anadili kullanma konusundaki baskı altındaki deneyimleri, sosyal, ekonomik, siyasi bağlamlarda ve bellek, kimlik, toplumsal cinsiyet kavramlarıyla birlikte tartıştığı "Aynı evde ayrı diller".²⁵ Hepsi kent ve kır ekolojileri altında politize edilen yaşamlar içinde kimliğin kurgulanma biçimleri ile ilgilidir. Anadil ise çoğunlukla kimliği koruyucu olan, ona aracılık eden olarak belirmektedir. Bu çalışmada bu koruyucu-aracı konumun, algısal çelişki ve çeşitlilik, bellek kavramıyla bütünleşen yerel değerler ve ulusal değerler arasındaki çatışmanın anadile yansıtışı, anadili yaşatma stratejileri, resmi denetleme mekanizmalarının yarattığı "sınırlanmış bireysellik", dil aracılığıyla bir bireysel özgürleşmenin ve dar alan ilişkilerinin yaratımı meseleleri altında şekillenışı tartışılmaktadır.

Yönteme dair:

Gadamer "dil pratiktir" der; iletişim, transfer, bütünleşme ve bilgi işleme süreci ile ilgilidir. Aynı zamanda tarihsel olarak etkilenmiş bir bilinçle ilgilidir. Bu fikir insanların bakış açılarını saran tarih ve şekillendiren kültür ve bunlardan doğru yaratılan "önyargılar" düşüncesinden gelir. Aslında önyargı anlamının ön-koşuludur. Bununla birlikte tek bir sonuç vardır: Anlama, *diyalog*dan doğar. Diyalog için her insan bir ufka sahiptir ve uzak görüşlülük münhasır bir bakış açısından beslenir.²⁶ Soru-cevap oyunu, bir tanımlama olarak, bilinçli varlıkların arasında var olur ve yalnızca dilin diyaloga dayalı olması ile mümkündür.²⁷ Bu makalede *diyalog* bir yöntem ve *anlama* bir hedef olarak benimsenmiştir.

Kendini tanımlama eylemi ile beyan edilen kimlik, çoğunlukla kökler ve geçmişe dayalıdır.²⁸ Dile dayalı veri, kendini beyan eyleminin içerdiği kökene dayalı ve/veya güncel ideolojik yaklaşım ve etkileşimlere dayalı bir tür politikleştirme eylemini engellemektedir. Elbette etnik gruplar açısından ontolojik bir krizin sürekliliğine meydan veren "etnisite için dil verisi" üretme inadı da bir tür çok algılı anlayış üretme faaliyetidir ve *anlamayı* güçleştirmektedir. Bu nedenleuzlaşım-sallık yerine karşıtlık üreten diyaloglar politik analiz ihtiyacındadırlar. Çünkü, Gee'nin de vurguladığı gibi, dil daima ideolojik kuşatmalar altındadır ve kullanımı politik bir kapsama sahiptir.²⁹ Bu çalışmanın çabası, bu tür bir analizi niteliksel veriye dayalı bir eleştirelilik içinde gerçekleştirmektir.

"*Etnik hanehalkları arasında anadil algısı: Zeytinburnu*" adlı niteliksel çalışma, 2014 yılının bahar aylarında İstanbul'un çok-etnikli ilçesi Zeytinburnu'nda derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek yapılmıştır. Saha hazırlık aşamasında Zeytinburnu Belediyesi ile etnik grupların mahallelere göre dağılımı konusunda iletişime geçilmiş, ancak bu tür bir verinin mevcut olmadığı belirtilmiştir. Çalışmanın bu ilçede gerçekleştirilmesi kararı belediye bilgi merkezinin arşivinden verilen Zeytinburnu sınırları içinde yaşanmış tarihsel süreç bilgileri, özellikle lise ve üniversite öğrencileri ile yapılan, kendilerinin ve tanıdıklarının mahallelerine geziler, hanelerine kısa ziyaretler ve gözlemler sonucu alınmıştır: Tarihsel sürece göre, Zeytinburnu, Cumhuriyet ilan edildiğinde Bakırköy ilçesine dâhildir. Endüstriyel faaliyet alanlarının hızla gelişmesi ile birlikte

²⁴ Handan Çağlayan, *Kürt Kadınların Penceresinden: Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 67-91.

²⁵ Handan Çağlayan, *Aynı evde ayrı diller: Kuşaklararası Dil değişimi/Eğilimler, Sınırlar, Olanaklar, Diyarbakır Örneği*, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Yayınları, Diyarbakır, 2014.

²⁶ Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*. Trans. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. Sheed and Ward, London, 1975. Rev. Ed. Continuum, London, 1989, s. 302.

²⁷ Lawrence K. Schmidt, "Participation and Ritual", *Language and Linguisticity in Gadamer's Hermeneutics*, Lexington Books. Maryland, 2000, s.137.

²⁸ Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget, Oslo, 1969, s. 9-37.

²⁹ Paul J. Gee, *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method* (1st ed.) Routledge, London, 1999.

nüfusu hızla artmıştır. 1950'lerin ortasında İstanbul'un 16 ilçesi vardır ve Zeytinburnu 1957'de ilçe olmuştur. Endüstriyel gelişmeler devam ederken ekonomik ve sosyal koşulların yanında, politik uygulamalar nedeniyle 1980'ler ve 1990'larda dalga dalga devam eden iç göç, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen insanları bu ilçeye taşıdı. Ayrıca Kazaklar, Uygurlar, Kırgızlar, Afganistanlı etnik Türkler, Batı Trakya Türkleri, Türkistanlılar gibi Türki gruplar da 1960'lardan politik ayıklayıcı uygulamalardan kaçarak ilçeye gelip yerleşmişlerdir. Bugün ilçenin nüfusu 284.814'tür. Genellikle düşük ve orta gelir düzeyine sahip yukarıda sayılan tüm etnik gruplardan hanelerin yer aldığı bir ilçedir. Gezi ve gözlemlere göre ise, ilçede birlikte yaşama ile ilgili bir çatışma ortamı sık gerçekleşmemektedir fakat etnisite ve bileşmelerini konuşmama için helen kaçınılması "tekinsiz" bir durumdur.

Muhtarlar, lise öğretmenleri, üniversite öğrencileri gibi anahtar kişiler hanelere ulaşılmasında yardımcı olmuştur. Haber gönderilen hanelerden sıkça ret cevabı gelmiştir. Öne sürülen sorular genellikle "neden bu araştırma yapılmak zorunda?", "bizim yerimizi bilmemizi istiyorlar değil mi?", "bizim dilimizi kullanmamızdan kime ne, etnik kimliğimizden kime ne, niye ilgileniyorlar?", "bu benim üzerime dosya açmak için devletin bir şekilde operasyonu mu?" "Etnik filan deyince bile dışlanmış hissediyorum, görüşmek istemiyorum" şeklindedir. Bu sorular karşısında dahi araştırmacı veya okuyucu tarihsel olarak devlet politikalarıyla üretilmiş, bastırılmış öznelerin, yapay bilinç hallerinin ve nötrleştirilmeye uğramış bakış açılarının kolaylıkla farkına varabilir.

Çalışmaya başlarken sübjektif örnekleme adı da verilen amaçsal örnekleme³⁰ yöntemi ile Kürt, Arap, Ermeni, Kazak, Rum, Gürcü hanehalklarından oluşan 42 hanehalkı belirlenmiştir. En fazla ret Rum ve Ermeni hanelerinden gelmiştir, en kolay kabuller Kürt, Arap ve Kazak hanelerinden gelmiştir. Temel kıstas her birinin ilçede en az 10 yıllık yerleşik olmalarıdır. Görüşmeler sırasında bazı hanelerde yaşamakta olan yaşlı bireylerin de fikirleri sorulmuştur fakat dili konuşma zorluğu nedeni ile hiç biri tam bir görüşmeye dönüşmemiştir. Her hanehalkından 20 yaşın üzerinde bir birey ile yaklaşık bir saat süren görüşmeler yapılmıştır.

Anlatılardan yapılan alıntılarının sonunda, sırasıyla, kişinin kendi *tanımlaması* ile etnik kimlik, yaşı ve anadili olarak belirttiği dil yer almaktadır. Cinsiyet ya da eğitim birer belirleyici olarak araştırma meselesi ve analizi kapsamına alınmamıştır. Hanehalkı üyeleri arasından görüşmeye uygun ve gönüllü üye belirlendikten sonra diğer üyelerin sözel katkıları da gözlem ve yorumları tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmeye alınmışlardır.

Görüşme yapılan hane halkı üyelerinin çoğu anadili tanımlarken, anadil ile etnik kimlikleri arasında bağlantı kurarken ya tam olarak çelişki duymuşlar ya da tam olarak kimliklerini anadilleri ile vurgulamışlardır. Bu ilişkiyi kurarken kullandıkları belirleyicilerin (sosyal, siyasal, kültürel, eğitimsel vs.) önemli bir çoğunluğu ise kentte ikamet etmek ile bağıntılıdır, zira "eğer köyde olsaydım...", "memleket küçük, orada elbette...", "doğduğum yerde halen..." şeklinde başlayan karşılaştırmalı ifadelerin sonu anadil ile kurulan *yer-yurt* ilişkisini ve anadilin *yerel* niteliğini ve geçmişle bağımırtaya koymuştur.

Kentsel Alanda Anadil Algısı, Kimlik ve Belirleyicileri: Zeytinburnu Bulguları

Tanımda karmaşanın yaratımı

Dilin planlanmasını sosyal teori ile ilişkilendirerek tartışan Tollefson'un literatüründe yerel dillerin ne zaman resmi olarak devletin ve eğitimin resmi dilleri olarak kabul edileceğine dair bir soru yer alır.³¹ *Dili planlamak, eşitsizliği planlamak (Planning language, planning inequality)* adlı

³⁰ Olasılıklı olmayan örnekleme türü olarak amaca uygunluk kriterine dayanır ve istatistiksel geçerlik önemli değildir. Tim May, *Social Research. Issues, Methods and Process*, Open University Press, Berkshire, 2006, s. 95.

³¹ James Tollefson, *Language Planning and Social Theory*, UDK 800.1:316 University of Washington, Seattle, 1989, s. 309.

eserinde, sosyal sınıflar arasındaki farklılıkları bariz hale getiren dilin kurumsallaşmasını dil politikası ile ilişkilendirmektedir. Dil politikaları tarafından yapılandırılan eşitsiz ekonomik ve sosyal ilişkileri ve dile göre bir sosyal sınıfın özelliğini tanımlamanın ideolojik önermelerini ele alarak, bu ilişki ve önermelerin dil politikalarına dayanan tanımları ile nasıl son derece açıklanmış sosyal sınıflar ve eşitsizlik içinde sosyal ve ekonomik ilişkiler yarattığını tartışmaktadır. Böylece ideolojinin dil üzerindeki değişimi sağlama teşebbüsünün okuyucu tarafından analiz edilmesine yardım etmektedir.³²

Dil ve Sembolik İktidar (Language and Symbolic Power) adlı çalışmasında Bourdieu dile dair ilke ve kurallara sahip lingüistik pazar ile lingüistik habitus arasındaki dil üzerinden bir sansürler sistemi aşılama konusundaki gizil işbirliğinden bahseder. En önemli nokta, farklı ifade etme türleri ile algılama süreçleri arasındaki ilişkiden doğan farklı kullanımlardır. Bu ilişki söyleme kendi ayırıcı özelliklerini kazandırır. Algı her bireyin bireysel ve ortak deneyimleriyle donanmıştır. Dolayısıyla kendini lingüistik habitus diye sunan şey gerçekte eş zamanlı ve artzamanlı olarak kurgulanan bir sınıfsal habitustur (*class habitus*). Dolayısıyla söylemden ayrı düşünülemez niteliktedir. Bir etnik kimliğin tarihsel kurulumu, mensuplarının konuşmak zorunda oldukları dillere olası tepkilerini de içine alan lingüistik habitus ve kültürel bir değer olarak dillerini konuşmayı ne kadar ciddiye aldıkları sosyal ve politik bir duruşu ifade eder.³³

Etnik dillerin, resmi ve pedagojik beklentiler yüzünden resmi dil ile yarışmak zorunda kaldığı gelişmekte olan ülkelerde, dil planlaması, modernizasyonun ve kalkınmanın bir ön-gereği kabul edildiği gibi bir ulusal ve kültürel kimliği öne çıkarmayı da dert edinmiştir.³⁴ Modernleşmenin ve kalkınmanın içerdiği olgusal gelişmelerin en yoğun şekilde gözlemlendiği kentlerde, resmi dilin hâkimiyeti, sosyal ve kurumsal ilişkilerdeki egemen kullanımı nedeniyle, etnik dillerin işlevselliğini daha çok grup-îçi, akraba ilişkileri ve hane içi ile sınırlamaktadır. Simmel'in "modern kent" okumalarında geniş gruplarda geleneğin yerini resmi sosyal denetim mekanizmalarının alışı, bireyin grup içi bağılıklarının çok farklı sosyal bir takım çevrelere yayılışı, böylece bireysel özgürlük alanının artışı ve bununla birlikte bireyin "ben" bilincinin yükselişi vurgulanır. Modern kentteki işbölümü, sosyal yaşamı parça parça ayırır, birey kısmi şekillerde pek çok sosyal çevrede yer almaya başlar. Bu, insanın kendi birlik alanlarına ve kendi bireyliğine dair –dolayısıyla kimliğine dair –bir özbilinci yükseltmektedir. Çünkü farklılaşmanın bariz olduğu toplumlarda, birey sürekli olarak kendini ve kişiliğini daha fazla duyumsar. Bu arada modern kentin, modernize toplum yaşamının sunduğu yoğun bir algı çeşitliliği de üstüne gelmektedir. Bu noktada bireylerin sahip oldukları kültürel dünyanın tahribatından, maddeleştirilmesinden ve yabancılaşmasından bahsedebiliriz. Simmel bu tür bir yabancılaşmayı zorunlu görür, zira artık nesnel ruh, öznel ruha hâkim olmaya başlamıştır.³⁵ Bu yabancılaşmanın denk geldiği kültüre dair maddeleştirmenin kapsamında şüphesiz dil de yerini bulmaktadır. Aslına bakılırsa, anadilin içine sokulduğu cenderede kültürel bir sembol ve yabancılaşmaya bir direnç unsuru olarak belirliğini nitidir, ve onun politika yapıcıları, entelektüeller, elitler farkındadırlar; bu durum devletin ve çevresindekilerin pragmatist yaklaşımı için olumlu bir katkı, diğerleri için çoğunlukla ideolojik meydan okuma alanları yaratmaktadır. Eğitimsiz veya eğitim düzeyi düşük vatandaşlar ise bu bilinçli-farkındalığın çoğunlukla dışında, fikirsiz ve/veya eylemsel etkilenme yoluyla yaşama katılmaktadırlar, fakat her zaman için, öznellikleri ve eylemleri itibarıyla polemige dâhildirler.

³² James Tollefson, *Planning Language, Planning Inequality*, Longman, New York, 2012, s. 37,38.

³³ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*. Trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Ed. John B. Thompson. Polity Press. Cambridge, 2012, s. 81-89.

³⁴ William F.S. Miles, "The Politics of Language Equilibrium in a Multilingual Society: Mauritius", *Comparative Politics*, Vol. 32, No.2, 2000, s. 215, 216.

³⁵ Peter Saunders, *Sosyal Teori, Kentsel Sosyoloji*. Çev. Songül Doğrugetir, Ed. Nihal Ekin Erkan. İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.101-103.

Zeytinburnu bağlamında resmi dil politikasına verilen tepkilerin çoğu kültürel değerlerin tahribatı üzerinedir. Bu tahribat rahatlıkla bireylerin anadil tanımlarından da anlaşılmaktadır. Yapılan görüşmeler, düşünsel ve algısal çelişkileri üretilmiş altı farklı tanım ile ortaya koymuşlardır:

- a) Çocuklukta öğrenilen dildir.
- b) Ataların konuştuğu dildir.
- c) Bir kişinin yaşadığı yerde konuşulan dildir (Resmi dildir).
- d) Her farklı (etnik) kökenden gelenin konuştuğu, “kendi dili” dir.
- e) Evde konuşulan dildir.
- f) Günlük dildir (işte, okulda, sokakta vs. konuşulan dildir).

Anadilin gramatik ve pratik olarak maruz kaldığı tahribat, bazı etnik gruplar için “ayakta kalmak” adına, Laitin’in³⁶ deyimiyle bir çeşit “gönüllü asimilasyon”la da sonuçlanabilmektedir. Tahribata maruzken bu tarz bir kabulleniş algının ve onunla birlikte sözcelemin, üst-gramerin dönüştürücü etkisi altına girmişliğini göstermektedir. Deleuze ve Guattari’de minör edebiyatın, majör dilde bir edebiyat icra ederken temel karakteristiği, yersiz-yurtsuzlaştırmanın güçlü etkisi altında kalan dile dair tüm yönleri içermesidir. Onun içerdığı her şey politiktir ve her şey bir kolektif değere sahiptir. Gramerin politik yapısı gözden kaçırılmamalıdır; şey-kelime, ifade-edim karşılıklılığı sağlandığı sürece emir-sözcükler (*order-words*) ortaya saçılır, zorunlu hale getirilir, toplumsal sorumluluklar yükler. Böylece emir-sözcükler aracılığıyla düzenlenen bir dünya yaratılır.³⁷ Türkiye vatandaşı olan eğitilmiş bir Ermeni’nin “*Ermeni’yim fakat anadilim Türkçedir, çünkü anadil yaşadığın ülkenin dilidir. Ermenice ikinci dilim; kilisede, dernekte konuştuğum dildir*”(Ermeni, 39, *Türkçe*) ifadesi ise yeniden yerli-yurtlulaştırılmış bir dili, kendi öz dilinin göçebesinin³⁸ olmuş bir insanı, dilin kendi üstüne kapanmasını ve anadile ait algının parçalanmasını açıkça yansıtmaktadır.

Kültürel ve tahribat tartışması

Tollefson³⁹ her ne kadar kültürel unsurlar, politik idealler ve ekonomik kalkınma bağlamında değerlendirilse de “birleştirici”, “birlikleştirici”, “tekdilci” bir yaklaşımla sunulmuş ulusal dilin, barışın ve uzun süreli bir huzurun garantisi olamayacağını belirtir. Nitekim Türkiye’deki büyük şehirlerde politik, ekonomik, sosyal, dini ve ahlaki yapıların fonksiyonel göçmenlik grupları bazında takibe aldığınızda, bu grupların anadillerini kültürel varlıkları açısından ne kadar ciddiye aldıkları, anadile bağlanmak, anadili korumak, dil politikası karşısında bir eleştirel yaklaşım geliştirmek gibi sonuçları gözlemlemek mümkün olabilmektedir.

1970’lerde Kelman, ulusal birlik için dilinkasitli kullanımlarının birleştirici sonuçlardan daha fazla ayırıcı sonuçlar doğurabileceği⁴⁰ gerçeğini tartışır. Zira kent, *vatandaşlık hegemonik stratejisinin* etkin biçimde sosyal grupları ya da mekânları tanımladığı, aralarındaki güç ilişkilerini kontrol ettiği, sonrasında bu operasyonları nötralize ettiği; aynı zamanda, her hegemonik strateji gibi hiçbir zaman tam bir başarıya ulaşamayan⁴¹ bir *kasıtlı* kullanım alanıdır. Anadile

³⁶ Aktaran Uldis Ozolins, *Lang. Policy and Pol. Reality*, 1996, s. 189.

³⁷ Giles Deleuze, Félix Guattari, Robert Brinkley, “What is a Minor Literature?” *Mississippi Review*. Vol. 11. No: 3, 1993, s. 16. Sercan Çalıcı, “Deleuze ve Guattari’de Dilin Yersiz-Yurtsuzlaşması: Emir-Sözcüklerden Tercihler Mantığına”, *Possible Düşünce Dergisi*, No:2. 12. 2012, s. 22.

³⁸ Giles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka: Minör bir edebiyat için*. Çev. Özgür Uçkan, Işık Ergüven, YKY, İstanbul, 2000, s. 29.

³⁹ Bakınız iki eser: James Tollefson, *Planning Language, Planning Inequality*. Longman. New York, 1991 ve Tollefson, J. *Language Planning and Social Theory*. UDK 800.1:316 University of Washington, Seattle, 1989.

⁴⁰ Atıfta bulunan Uldis Ozolins, U. “Language Policy and Political Reality”. *International Journal of the Sociology of Language*. 118, 1996. s. 184. H.C. Kelman. “Language as an Aid and Barrier to Involvement in the National System”. *Can Language be Planned?* J. Rubin and B. H. Jernudd (eds.). Honolulu: University Press of Hawaii. 1971. s. 21.

⁴¹ Anna Secor’un ampirik çalışması olan “*There is an Istanbul that Belongsto Me: Citizenship, Space, and Identity in the City*”; Kürt etnisitesini tarihsel bir yaklaşımla ele alarak, kent koşullarının başta “vatandaşlık stratejisi”nin ve diğer politik belirleyicilerin analizinin yanı sıra, günümüz kent yaşamında (İstanbul) Kürt olarak yaşamının ideolojik, politik ve kültürel bir analizini sunar. Anna Secor, *Annals of the Association of American Geographers*, 94 (2), 2004. s. 354.

dair algıda çeşitlilik, bilinçli bir kasıtlı kullanım alanındaki *modernist, sekülerist ve milliyetçi ideallerle beslenen bir monolitik kültür*⁴² anlayışının, bir anlamda mekânın sosyal ve etnik yapısını Türkleştirme beklentisinin yarattığı bir tahribattır. Bu tahribat aynı zamanda, modern kent hareketi içinde birbirine geçmiş çeşitli dini, etnik ya da sınıf-bazlı topluluklar ya da mekânların, bir nevi “*farklılık ızgaraları*”nın⁴³ tam üstünde olmakla ilişkilendirilebilir. Sosyal ilişki ve iletişim içinde, kendini özel özne pozisyonlarında ve bizzat cinsiyetin, etnisitenin, kimliğin, farklılığın ve vatandaşlığın yeniden-üretimini etkin hale getiren kentliler olarak bulmak ve daima anadilin yerine kamusal dili kullanmak gibi taktiklere maruz kalmak bir tahribatı ve aynı zamanda durumun politikliğini tarif etmektedir. Yapılan görüşmelerde, metropolitenin bir kentsel mekânı olan Zeytinburnu’nda ikamet eden Kürtler, dilsel, politik ve kültürel hakların korunması konusunda velinguistik algıda en az tahribatı yaşayan topluluk olarak ortaya çıkmışlardır. Oran’ın çalışmasında⁴⁴ bu farklılığın nedenleri özel bir coğrafi alanda özel kimliklerini korumadaki 19. yüzyıl başlarına kadar dayanan bir mücadele tarihi, 20. yüzyılın başlarında artan ve süreklilik kazanan milliyetçi hareketleri, üretim biçimi ve yaşamın korunması, özellikle geleneklerin ve dilin aktif kullanımını, göçmen değil de otokton oluşları şeklinde belirtilmektedir. Görüşme yapılan Kürtlere göre Kürt kimliği, tarihsel mücadeleleri, gelenek ve görenekleri, Kürt coğrafyası ve Kürtçe anadili ile “bütünlüklü” bir kimliktir.

“...yani hani Kürt değerlerine sahip olursun Kürtçe bilmezsin. Bu bizim için çok fazla gencin yüz yüze olduğu bir tehlike. Belki benim yeğenlerimin ya da onların çocuklarının yaşama riskinin çok yüksek olduğu bir tehlike. Ama bu eksiktir. Her durumda eksiktir. O zaman bütünlüklü bir Kürt olma ihtimali bence yok yani” (Kürt, 26, Kürtçe)

Anlatılarda dile ve algıya dayalı bir tahribat, özellikle gelecek nesil için, pedagojik bağlamda bir “bütünlüklü” toplumsal kimlik idealine karşı bir *risk* olarak kabul edilmektedir. “Bütünlüklü” kavramı önemlidir, zira kimlik açısından yalnızca dili ya da yalnızca kültürü ifade etmediği açıktır. Bütünlüklü kimlik, çoklu özgünlük anlayışı ile üretilen bir kimlik inşa modeli olarak belirlenmektedir ve tabii olarak bir grupla bütünleşme iddiasındadır. Bayart’ın Weberyan açıklamasına göre de politik alanda kimlik bizatihi belli bir grupla bütünleşme aracıdır. Dolayısıyla kimliği zaten yalnızca kültürcülük olarak ele almak hatadır; bireyin sahip olduğu kimlikler yığınını yada kimliksel dönüşümleri ifade etmediği gibi *bir failin ya da fail grubunun belli bir tarihsel anda, belirli koşullarda ve yalnızca sınırlı bir süre için kendilerini tanımladıkları somut işlemleri de gizler*.⁴⁵ Bununla birlikte, anlatılarda, güçlü birer tarihsel ve kültürel bellek aracılığıyla yalnızca Kürtlerin Kürtçeyi değil, diğer etnik grupların da kendi dillerini bir kültür dili olarak beyan etmeleri vecdidiyetle koruması ortak görüşü hâkimdir. Bu noktada Bayart’ın yorumu, asli kimliklerin bir şekilde var oldukları ama birer yapı olarak değil, *bilinç olguları ve öznellik rejimleri* olarak görülmeleri gerektiğidir. Zira bir etnografik incelemede kimliğin “*bir öze değil, koşullara bağlı olduğu*” kabul edilirse, geriye kalan düşünce kültürü bir asil öz haline hangi koşullarda getirdiklerini sorgulama ihtiyacıdır.⁴⁶ Anlatılar, bu koşulların ve etniklik bilincinin, hegemonik yapının sembolik sunumlarına ve kendine göre bir toplumsal yaşam kurgusuna dayalı bir ötekileştirilmeye meydan okumayla belirdiklerini düşündürmektedir.

⁴² Aktaran Anna Secor a.g.e. s. 355. Turner, 1992. *Outline of a Theory of Citizenship*. In *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, ed. C. Mouffe. S. 33-62 London: Verso

⁴³ “*grids of difference*” Geraldin Pratt (1998) tarafından kullanılmıştır. Gerald Pratt “Grids of Difference: Place and Identity Formation” *Cities of Difference*. Ed. R. Fincher and J. M. Jacobs, 26-48. NY: Guilford Press. Aktaran Secor. a.g.e. s.357, 358.

⁴⁴ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009. s. 147-148.

⁴⁵ Jean-François Bayart, *Kimlik Yanılsamaları*. (Çev.) Mehmet Borali. Metis Yayınları. İstanbul, 1999, s. 89,90

⁴⁶ Jean-François Bayart, a.g.e. 1999, s. 91,92.

Koru(n)ma stratejileri: Dil, gelenek ve direnç kimliği üretimi

Basitçe kendini kültürel olarak diğerinden ayıran ve normatif davranış örüntülerine sahip her grup etnik grup olarak düşünülmelidir. Chambers, “*başka yerlerden gelmek... aynı anda hem içeride hem de dışarıda olmak, tarihlerin ve hafızaların kesiştiği yerlerde yaşamaktır*”⁴⁷ der. İnsanlar, bu “kesişme yerlerinde” kültürleri diğerlerinin kültürel sunumları nedeniyle bir zorunlu geçişkenliğe, bir çözümlü maruz kalsalar da, çoğunlukla geçmişle bir devamlılık sağlayan kimliklerine ve onun temel kültürel belirleyicilerine tutunurlar.⁴⁸ Zeytinburnu’nda yaşayan etnik gruplarda hem bir kent olarak İstanbul’un, hemde bir ikametgâh alanı olarak Zeytinburnu’nun seçimi burada yerleşik akrabalarının destek ve davetidir ve özellikle akrabalarının yanında olmanın alışmayı kolaylaştırdığını ve “*akraba ve hemşerilerle dayanışmanın insanı güçlü tuttuğunu*” vurgulamışlardır. Bu tür bir dayanışma, kültürlerarası etkileşim yoluyla değerler, inançlar ve davranışlardaki muhtemel değişim ile tanımlanan *kültürleşmeye* en dirençli unsurdur: Yeni gelenlerdeki kimliğe ve grup değerlerine tutunmanın potansiyel gücü, önceden gelenlerin geçişkenliğe karşı geçmişte olanlara ne kadar sadakatle baktıklarına, ne kadar kültürlerini, bilhassa geleneklerini ve ritüellerini canlı tutma çabaları gösterdikleriyle de bağıntılıdır. Castells’in “direnç kimliği” (*resistance identity*) olarak tanımladığı bu kimlik, egemen bir anlayış tarafından değersizleştirilmeye çalışılan aktörlerin kimliğidir. Bu aktörler, toplumun içine nüfuz edenlere karşı ya da onlardan farklı ilkeler bazında direnç ve hayatta kalma siperleri inşa ederler.⁴⁹ Bourdieu için sembolik kültür unsurları⁵⁰, Assmann’ın terminolojisinde kültürel belleğin birlik ve özgülük ile karakterize olmuş tanımlayıcı öğeleri,⁵¹ pozitif ya da negatif bir anlayışla, ait olmakla veya olmamakla, “biz buyuz” ya da “bu bizim karşıtımız” duygusuyla belirleyici bir konumdadırlar.

“Gürcü geleneklerini korumak için dilimizi kullanmak önemli bence. Fakat etnik kimliğimi sorduğunuzda Türk olduğumu söylerim, çünkü kendimi bildim bileli İstanbul’dayım.” (Türk, 40, Gürcüce)

“Bana göre anadilini konuşmaya devam etmek kültürünü ayakta tutar, geleneklerini korur yani. Bu yüzden kızımında Arapça konuşması beni mutlu ederdi. Fakat çok az kelime biliyor... Türklüğü benimsedi. Arap olmak... Arap gelenekleri hakkında çok az şey biliyor.” (Arap, 52, Arapça)

“Dili bilerek gelenekleri devam ettirmek lazım, bence öyle. Çocuğumu da tabii Ermeni okuluna göndereceğim.” (Ermeni, 37, Ermenice)

“Ötekileştirildiğimiz için Kürt olmayı öğrendik... Dilimide konuşmaya devam etmez isem kültürüm, geleneğim, her şeyim kaybolur.” (Kürt, 32, Kürtçe)

Chambers’ın bir başka vurgusu “ötekileştirmeyi” sağlayan iktidar, tarih, sınır ve dil dörtlemesinin ortaya koyduğu diyalog koşullarıdır.⁵² Yukarıdaki anlatıların bazıları gönüllü asimilasyon ya da kendiliğinden asimilasyon süreçlerine ampirik örnekler içerebilir, ancak her süreçte mevcudiyetlerini önemsedikleri açıktır. Bu mevcudiyet tarihin, etnikliğin, kültürel sembollerin ve dilin işbirliği ile anlamlıdır. Bir başka deyişle, direnç ya da dirençsizlik konumlarındaki etnik grup üyeleri için anadili konuşmakla geleneğin yaşatılması arasındaki ilişkinin kimlik adına bir varlık problematiğini ortaya koymaktan başka bir eylem olmadığı kavranmalıdır.

⁴⁷ Iain Chambers, *Göç, Kültür ve Kimlik*. (Çev.) İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi. Ayrıntı. 2. Basım. 2014. s.19.

⁴⁸ Maykel Verkuyten, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, Psychology Press. Hove and New York, 2005, s.79.

⁴⁹ Manuel Castells, *The Power of Identity*, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001, s.8.

⁵⁰ Pierre Bourdieu, *a.g.e.* 2012, s. 164-165.

⁵¹ Jan Assman, “Collective Memory and Cultural Identity”. *New German Critique*. (Eds.) Jan Assmann ve John Chazaplicka No: 65. *Cultural History/Cultural Studies*, Spring-Summer, 1995, s. 127, 128.

⁵² Iain Chambers, *a.g.e.* s. 27.

Sosyal-psikolojik süreçler, bellekle şekillenen etniklik formasyonu

Anlatılarda kentsel-toplumsal alanda dil ile varolma, dil ve kimlik arasındaki bağlar, dili korumanın anlamı ve dil-kimlik ilişkisine dair ontolojik kaygılar doğruca bellek kavramına bağlanabilmektedir. Zira anlatılardaki tarihsellikte belirlenmiş politik ve sosyal baskı hissiyatının “farklı dili kullanmak” üzerinden yarattığı bir liminalkimlik⁵³ imgesi ve yabancılaşma gerçekliği ortaya çıkmaktadır.

“Kürt’üz, öyle bilinelim isteriz..Laz’ı, Çerkez’i hep ister... Diğer azınlıklar bedel vermedi böyle çok, belki o yüzden biz biraz daha hak ediyoruz. Hor görülme kötü oluyor. Okuyamıyor yeni nesil, yazamıyor kendi dilini. Bu kötü bir şeydir... Yok oluyor böylece” (Kürt, 25, Kürtçe)

“Etnik kimliğim Türk’tür. İran’dan... Horasan’ın Türklerindenim. Fakat anadilim Kürtçe, öyle büyüdüm. Anadil deyince de aklıma annem, babam, memleketim geliyor. Bizi kapı ardında dinlemeleri, işkence etmeleri geliyor. Bu şehirde de çok seyrek kullanıyorum zaten, dilimi konuşsam ters ters bakıyorlar ya da ben öyle hissediyorum, bilmem ki.” (Türk, 56, Kürtçe)

“İnsanların özel hayatlarında zorlandıkları, kaçtıkları bir dil varsa o anadilleri olmalı”(Ermeni, 27, Kürtçe)

Niteliksel veri üzerinden kurgulanan bütünlüklü anlamlar, etkileşime odaklanan sosyal-psikolojik öğelerle birlikte belleğinkimliğe dair fikir ya da tanım üretimi üzerinde belirleyici olarak ortaya çıkmasına hizmet etmektedir. Fakat bellek ile anadili koruma mücadelesi arasındaki bütün süreç bizatihi politiktir. Gerçekte sürecin kendisi bir politik tepki üretiminin öğelerini formüle etmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Veri üzerinden belirlenmiş anadil ile ilgili süreçler

Verilen bellek türlerinin gücünün yarattığı etnik ya da azınlık olma bilincinin yüksekliği, toplumsal alanda bir özgüven ve öz anlatım (kendini ifade etme) yetkinliğini desteklemektedir. Kamusal alanda konuşma özgürlüğü, anadille ifade özgürlüğü, öz-vurgu, özellikle tarihsel belleğin güdülediği bir bilinci ve bu bilinçlilik halinin güdülediği kültürü ayakta tutma mücadelesine hizmet etmektedir. Etniklik vurgusuyla bir aşırı farklılaşmanın var olduğu ve devletin her sosyal harekette nefesini ensede hissettirdiği gergin bir toplumsal alanda, siyasal hakların, beklentilerin ve taleplerin dile getirilişidaima abartılıdır. Eşitsizlik ve gerginlik ortamı sürdükçe, kültür-kimlik bileşkesinin ilk nosyonu olan anadilin bir politik mesele; sosyal ve pedagojik bir talep olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu noktada, yine, dil kullanımı ile iktidar ilişkileri arasındaki bağlantı ile kültürel kapital üzerinden talepleri formüleştiren Bourdieu hatırlanabilir.⁵⁴ Bu çalışmada yapıldığı gibi, alanverilerinin üretilmesi ve bireylerin içinde buldukları dil durumlarına karşı tepkilerinin ölçülmesi ve bunların dil politikaları ve maruz kaldıkları sosyal ve politik baskıları ile korelasyona tabi tutulmaları gerekmektedir.

⁵³ “Arada kalmış kimlik” anlamında. Liminalite: Arada kalmışlık. Antropoloji. Bkz. Victor Turner, *The Ritual Process*. Aldine-Transaction, USA. 2009.

⁵⁴ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*. Ed. John B. Thompson. Trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Polity Press, Cambridge, 13. Edition, 2012, s. 14.

“Ben Ermeni’yim. Çünkü babam, dedelerimiz Ermeni imiş. Ailesi öldürülünce dedem Alevilerin içine yerleşmiş, orada asimile olmuş. Ama korkudan Ermeni’yim diyemiyoruz. Kürtçe konuşuyoruz Ermenice bilmiyorum. Annem babam anadilleri Kürtçe idi, fakat konuşmadılar, sıkıyönetim vardı yasaktı konuşmamız. Biz de korkudan çocuğumuza öğretmedik. Dışarıda hiç kullanmıyorum... Elimden gelse devlet dairesinde de Kürtçe konuşurdum ama yasak” (Ermeni, 62, Kürtçe)

Foucault’ya göre egemen kurumların zemininde yatan tarihsel ve kültürel kaynaklar insanların yaşamlarını kurarlar.⁵⁵ Böylece, özneler, pozisyonları ve sosyal etkileşim ağları söylem tarafından kurgulanmış bir alanda yaşarlar. Dilin yaşatılması idealize edildiğinde, birey, toplum ve sosyal yaşam dinamiği arasında sosyal etkileşim ağları ile kurulmuş bağları fark etmek mümkündür. Verkuyten⁵⁶ bu tür bir süreci sosyal psikolojik bakışla “sosyal kimlik formasyonu” olarak tanımlar. Hâlbuki süreç aynı zamanda bir *etnik kimlik formasyonu* sürecidir. Erder, etnisite formasyonunun, karmaşık bir süreç olarak etnik gruplar arası iletişim ve kurumsal düzenlemele-riyle şekillendiğini savunur.⁵⁷ Çelik’in yerinden edilmiş Kürt göçmenler üzerine yaptığı niteliksel çalışmasına göre, Kürtler kendilerine ve halklarına geçmişte yaşatılanların “sırf Kürt oldukları için” yaşatıldığını beyan etmektedir ve bu inanç milli duygularını güçlendirmektedir. Bu yüzden göç ile terkedilen *memlekette* başlayan ve gelinen kentte süren geçmişe bakılmalıdır. Çünkü milli duyguları ve etnik bilinci yükselten geçmişin kurgusudur. Bir ilişkisel süreç olarak kimlik formasyonu, kişinin kentte maruz kaldığı yeni ortamlar ve yeni gerçeklikler ile şekillenir. Öyle ki tarih veya bellek bu yerle bağıntıdadır, ilaveten kimlik bir *diğere* karşılık olarak kurgulanır. O halde, yeni ortamın etnik kimliklere ne kadar zarar verdiği veya güçlendirdiği incelenmelidir.⁵⁸ Zeytinburnu’ndaki anlatılardan yansıyan da kentte anadilin yaşatılmasını bir ontolojik mücadele alanına dönüştüren şeyin, kamusal alandaki özgürlük tarzlarıyla belirlenen iletişim ve etkileşim ağlarının maruz kaldığı, tarihsel bellek ile şimdiki sosyal ve politik gerginli karasındaki ilişkinin doğrusallığıdır.

Mekânların ve ortamların yaratımı

Chambers’a göre, dil, belli bir uzamı, ortamı, aidiyeti ve *evindelik* duygusunu inşa eder ve kültür, dil, gelenek, kimlik duygusu mirasları tamamen imha edilemez, bunlara sadece yeni bir yön verilir.⁵⁹ Etnik kimlik duygusu, sergilediği sosyal ve psikolojik etkileşim öğeleri aracılığıyla, kentin sunduğu güçlü politik efendiliklere karşı bireyler olarak, anadilin hâkim olduğu grupsal iletişim ve etkileşim mekânlarının ve ortamlarının yaratılmasını da teşvik etmektedir. Bu tarz bir teşvik edilmenin kaynağı, kimliğin hareket halindeyken yüksek sesle söylenmeyen öznel-lik hikâyelerinin paylaşımı ile yeniden şekillenişidir. Zeytinburnu’nda yapılan görüşmelerde bu mekânsal ve aynı zamanda –kimi bireyler için öyle olmasa da aslında özü itibarıyla –eleştirel olan ortam oluşturma eylem ve faaliyetleri aşağıdaki anlatılarda açık şekilde yansımaktadır.

“Ben sonradan kendime Kürtçe konuşabileceğim alanları yarattım. Kürtlerin rağbet ettiği konserlere gidiyorum, Kürtlerin rağbet ettiği filmleri izlemeye gidiyorum. Hatta Kürtçe yazma kurslarına gidiyorum.” (Kürt, 27, Kürtçe)

“Dili kaybetmek gibi bir endişem zaten yok. Tanıdıklarla, akrabalarla, misafirlerle konuşulur. Ermeni lisesi, kilise, dernekler var. Kendim organizasyonlar düzenliyorum Ermenice konuşuyoruz oralarda. Türkçe konuştuğum kadar Ermenice de konuşuyorum arkadaşlarla” (Ermeni, 35, Türkçe)

⁵⁵ Atıfta bulunan Verkuyten, *a.g.e.* 2005, s. 185.

⁵⁶ Verkuyten, *a.g.e.* 2005, s. 19.

⁵⁷ Sema Erder, *Kentsel Gerilim*. Umag Yayınları, Ankara, 1997.

⁵⁸ Ayşe B. Çelik, ““I Miss My Village!” Forced Kurdish Migrants in İstanbul and Their Representations in Associations”. *New Perspectives on Turkey*, No: 32, 2005, s. 148,149.

⁵⁹ Iain Chambers, *a.g.e.* s.44.

“Aile ortamları kuruyorum evde, hep Gürcüce gidiyor. Gürcüce birinci dilim, unutmam, unutturmam.” (Gürcü, 42, Gürcüce)

“Kazaklar olarak geleneklerimizi yaşatmak zorundayız, atalarımıza borcumuzdur. Olabilir, evde de dışarıda da Türkçe konuşmuşuz, ama dilimizi, geleneklerimizi, müziğimizi bile öğreten derneğimiz var. Düğünler, cenaze sonrası, bazen doğum günleri, bayramlarımızın kutlanması Kazak derneğinde[Kazak Kültürü Vakfı] yapıyoruz. Kazak çocuğu anadilini bilmezse olur mu? Yedi ceddini saymak zorundadır. Dilini bilemezse, atalarını sayamazsa yetimdir.” (Kazak, 47, Kazakça)

Karpat,⁶⁰ özellikle hemşeriliği modern örgüt tipleri kurmak, dahası politik tercih üretmek adına bir zemin olarak görürken, “Üç gecekonduda dernekleşme ve liderlik” çalışmasının bulgularında “kendi kentleşmeleri ile ilgili sorunları çözerken hem geleneğin hem de modernliğin unsurlarını kullanmaktaydılar” yorumunu yapar. Karpat’ın çalışması herhangi bir etnik sorunsala başvurma da, “memleket”le tanımlanmış bir kökene bağlı ortak yerleşim profili belirleme ve örgütlenme eğilimlerinin tamamı etnik yaşam kurguları ile benzer sosyo-politik kimlik eylemleri içindedir. Öyle ki Çelik güçlendirilmiş bir etnik bilinçle hareket eden etnik grupların, alanla ilişkilendirdikleri kimliklerini –Karpat’ın ifadesine benzer şekilde – yeniden kurguladıklarını bulgular: Çoğu için ev kendilerini besleyen yerdir, topluluğun bir parçası olarak görürler ve hayattan hoşnuturlar. Aynı şekilde kent yaşamına adaptasyonu kolaylaştıran enformel ağlar ve kentin yapısal (ekonomik, politik) şartlarının bir sonucu olarak kurulan kuruluşlar, geleneksel değerlerin kentte yeniden inşa edilmesi ve şartlarla baş edilmesi için gerekli görülmektedirler.⁶¹ Özellikle dernekler ve vakıflar, etniklik, hemşerilik, birlik ve dayanışma duygularıyla bölgesel, sosyal ve kültürel bir yaşamın inşasına ve sürekliliğine olanak sağlamaktadırlar. Bu durumda anadil hem araç hem de amaç görevi görmekte, “yer” ve “aidiyet” duygusu anadil ortaklığı ile yeniden üretilmektedir.

Sonuç

Bugün Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni kentlerde, heterojenliğin ve onun üzerinden kurgulanan politikalar tarafından üretilen kimlikler, kendi kendini üretmeye niyetli direnç kimlikleri, sosyal hareketler, deneyimler ve yeniden üretilen sosyal gerçeklikler içinde yaşamaktadır. Touraine, “Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?” sorusu üzerinden geliştirdiği eserinde, çok-ekinli (çok-kültürlü) toplum düşüncesinin kimlik siyasaları ile uyumsuzluğunun nedenini, bu düşüncenin çıkarların, değerlerin, fikirlerin çoğulculuğunun kabul edilmesinin gerekliliğini içeren demokrasi anlayışları gibi ekinler arasındaki iletişim potansiyeline dayanmasında açıklar. Kimlik siyasası; ekin/kültür toplum ve siyasa arasındaki zorunlu bir bağa ve onun tekabül ettiği bir nüfusa götürür insanı. Bu tür nüfuslar onların adına konuşan bir siyasi iktidara tabi tutuluyorlarsa, ekin alanından çıkılmış, bir topluluk alanına girilmiş demektir. Çoğunluğun yasaının egemenliği altında kendi farkındalıkları ve kendilerini yok sayan tepkiler arasında kalma riskleri her zaman olasıdır.⁶² Türkiye’de bu risk demografik istatistiklerle anadil üzerinden “tanımsızlık” üretmek yoluyla dâhi meşruluk kazandırılmaya çalışılan bir yok saymanın tarihselliği ile pekiştirilmektedir. Tarihte ve bugün, etnik nüfusların hareket alanlarının, ikametgâh seçimlerinin, kendi sosyal ve düşünsel faaliyet alanlarını belirleyişlerinin ve beyanlarının kesin sınırlarla farklılıklar ortamı yaratmaları bu pekiştirmenin siyasi sonuçlarından biridir: “Bundan yüz yıl önce, *devletin resmi rakamlarına göre 13 bin*, İstanbul’daki Ermeni

⁶⁰ Kemal H. Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm. Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, Çev. Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s. 185-187.

⁶¹ Ayşe Çelik, *a.g.e.* 2005, s. 150, 151.

⁶² Alain Touraine, *Birlikte yaşayabilecek miyiz?* Çev. Olcay Kunal. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2011, s. 251.

Patrikliği'nin verilerine göre ise 20 bin Ermeni'nin yaşadığı vilayetti Konya. Kent merkezindeki Yukarı Alaattin mahallesindeki nüfusu dört bini aşan Ermeni cemaati, SurpHagop ve SurpAsdvadzadin adlı iki kiliseye sahipti. Vilayetin genelinde ise çeşitli yerleşim yerlerine dağılmış 26 okulda, yine dört bini aşkın Ermeni çocuk eğitim görüyordu... Bugünün Konya'sında ise, Ermeni namına tek bir kişi yok.”⁶³ Koptaş'ın ifade ettiği yüz yıllık devlet rakamlarının kaynağı anadildir. Dolayısıyla yedi binlik birkayıp nüfus, devletin birliğine adanmış bir politik pragmatizmin sonucu olup, gerçekte bugünkü Ermeni nüfus açısından yaşanan “yokluğun” ve toplumsal yapının habercisidir.

Tüm kasıtlı yokluk yaratımlarına rağmen, Zeytinburnu araştırması süresince dahi, etnik gruplarla anadil meselesi üzerinden yapılandırılmış görüşmelerin tümünde, kültürel sembollerin anadil ile bağdaşıklığının vurgulanışı hâkimdir. Kırsal temelden gelen yerel kavramsallaştırmaların dıştan kent hanesi formundaki içerden yerel olana vurgu yapan ev-düzme teknikleri, şivenin terim-anlam karmaşasına tutulmadan doğuşu, ikramların geleneksel sunumları, Wirth'in farklı yerleşim yerlerinin biraz ya da fazla kırsal ya da kentsel olabileceği görüşüne doğrudan destek vermiştir. Wirth, kırsalda yaşayan halkın yaşadığı yaşam biçimlerinin kentlerde de var olabileceğini, bunun nedeninin de kolayca bastırılmayan ve insanların birlik içinde ürettikleri örüntüler olduğunu aktarmıştır ki “büyüklük”, ekolojik belirleyicilerin yanı sıra etnik köken, statü, meslek, dil gibi çeşitlilik alanlarına yansıtılabilir bir ifadedir. Büyük kentlerde kişi küçük bir sosyal çevre kurgulayarak dar bir insan grubu ile iletişim içinde olacaktır ve kentte sosyal mesafenin ortaya çıkışı da bu şekildedir. Redfield'ın kırsal halka topluluk olarak yaklaşması ve topluluğu akrabalık ve dine dayanan sosyal bağlar üzerinden giderek iç tutarlılığını geleneklerle sağlayan, ticari kaygılar gütmeyen insan birlikleri olarak tanımlaması da bu mesafenin içe dönük dinamiği hakkında fikir edinmeyi sağlayabilir.⁶⁴ Ancak kentsel alanı az veya çok kırsal yapan topluluk betimlemesindeki ticari kaygısızlık belirlemesi hatalıdır; kent modernlik adına bireysel ve grupsal çıkarları motive eden bir mekanizma üretir. Redfield'ın toplulukları veya Wirth'in dar alanları kültürel değerleri, kan bağları, etnik kolektif bilinç, beğeni ve beklentileri ile bu mekanizmanın bir parçasıdır ve sınıfsal habituslara, örgütlenme ağlarına dair fikir verirler. Bunun üzerine grup içi iletişim ve dinamiğin temsili unsuru olan anadil ve onun korunmasındaki ciddiyet eklendiğinde, kapitalizm, rekabet, ayrımcılık ve toplumsal gerginlik ile karşı karşıya kalış durumuna göre sembolik veya açık şiddet gözlenebilir.

Touraine,⁶⁵ Simmel'in toplumların kendi normlarının parçalanması gibi pek çok etkinin altında kabul edilebilir bir benzeşmezlik düzeyini kanıksayarak, yeni düzenlemelere gitme gereksinimleri duymalarını sorgulamıştır: Değişik ekinsel özelliklerden gelen bireylere kentin sunduğu etkileşim olanakları kente özgü bir yenilikçi tavır değil midir? Okul, farklılığı kabul ederek ve koruyarak aynı zamanda fırsat eşitsizliğinin azalmasına katkıda bulunamaz mı? Bu soruları sorarken aynı zamanda çok ekinli nüfus düşüncesine aykırı durumlarını; asimilasyon, kendine yeterlilik ve kendini denetleyen farklı bir coğrafi alan yaratımı fikirleriyle tartışmaktadır. Birçok Batı ülkesinde toplumsal bütünleşme ile ekinsel farklılıkların tanınmasını bağdaştırma çözümlerine başvurulur ancak bu da asimilasyon siyasasının doğasına aykırıdır. Zira Türkiye'de Kürtler'in özgürlük, eşitlik ve özerklik talepleri üzerinden yürütülen “Çözüm Süreci”nin politik ve sosyal hedeflerine ulaşamamasında bu tür bir doğanın tarihsel korunaklılığının katkısı tartışmasıdır.

⁶³ Rober Koptaş, *Konyalı Deli Mustafa Ağa: 'Gâvursuz memleket yağsız tuzsuz pilava benzer!*, Agos Gazetesi, 21 Kasım 2014 Cuma. Alındığı adres: <http://www.agos.com.tr/makale.php?seo=konyali-deli-mustafa-aga-gvursuz-memleket-yagsiz-tuzsuz-pilava-benzer&detay=1038>

⁶⁴ Aktaran Peter Saunders, *a.g.e.* 2013, s. 110-115

⁶⁵ Alain Touraine, *a.g.e.*, 2011, s. 230.

Zeytinburnu çalışmasından elde edilen sonuçlar, yalnızca Kürtçe konuşan Kürt ve Ermeni nüfusun değil, kentte yaşayan Türkî nüfusların, gönüllü asimilasyona uğramış Gürcü nüfusun, Ermenice konuşan Ermeni nüfusun ve Arap nüfusun, hiçbirinin yekpare kültür ve melezleşme ideallerine açıkça kültürel sembollerin yaşatılması açısından pek de yakın durmadıklarını göstermiştir. Sorulması muhtemel soru şudur: Anadiller, kendileri için söylem tarafından tanımlanmış mekânsal meşruluk alanlarına sığdırılsalar da, konuşulmaları ve konuşma alanları yaratmak için örgütlenmelere gidilmesimelezleşme beklentisine karşı bir meydan okuma değil midir? Zira “anadil” kavramı, algı çeşitliliğine rağmen, görüşmeler derinleştiğinde, modern kentsel unsurların sosyo-politik her türlü etkilerine maruz kalmasına rağmen yerin-yurdun dili, etnik kültürün dili, geleneğin dili, ataların dili gibi derin temellere bağlanmıştır. O halde yeniden yerli-yurtlulaştırma ya da anadilin göçebesi olma, orijinal bağın kullanım sıklığı açısından tahribatını getirirse de, grup içi tarihsel ve kolektif belleğin gücü ile birlikte kültürel dinamiklerin işlevselliğinin dile atfedilmesi, korunması için bir çabayı ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, mesele, bir kültürel öz yaratımı ile *korumaya* dair bu süreçlerin dil ile doğrudan bağdaşıklığı yerine daha çok kimliğin *korunması* konusundaki bilinç yaratımını kavramaktır. Bayart’ın da yaklaşımıyla,⁶⁶ ötekinin baskınlığına karşı, bir koşullar yaratımı ve dayatımı ardına karşın özgünlük talebinin ve özgünlük sürecinin imal edilmesine tanık olmayı kabul etmektir.

Kaynakça

- Akın, Rojin C., Danışman, Funda, *Bildiğin Gibi Değil. 90’larda Güneydoğu’da Çocuk Olmak*. Metis/Siyahbeyaz, İstanbul, 2011.
- Assmann, Jan, “Collective Memory and Cultural Identity.” *New German Critique*, 65, 1995, 125-133.
- Balancar, Ferda, *Sessizliğin Sesi III. Ankara’lı Ermeniler Konuşuyor*. Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bayart, Jean-François, *Kimlik Yanılsamaları*, (Çev.) Mehmet Boralı, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture* Universitets forlaget, Oslo, 1969.
- Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin Mecburi İskânı*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1991.
- Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Ed. John B. Thompson, Polity Press, Cambridge, 2012.
- Bozaslan, Hamit, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma* (Der.) Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, 89-121.
- Castells, Manuel, *The Power of Identity*, Blackwell Publishers, Massachusetts, 2001.
- Chambers, Iain, *Göç, Kültür ve Kimlik*. (Çev.) İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi, Ayrıntı, 2. Basım, 2014.
- Charbit, Yves, “The Platonic City: History and Utopia”, *Population*. E2002, No: 57 Sayı: 2, 2002, 207-236.
- Çalıcı, Sercan, “Deleuze ve Guattari’de Dilin Yersiz-Yurtsuzlaşması: Emir-Sözcüklerden Tercihler Mantiğine”, *Posseible Düşünce Dergisi*, No:2. 12. 2012, 6-27.
- Çağlayan, Handan, *Aynı Evde Aynı Diller: Kuşaklararası Dil Değişimi/Eğilimler, Sınırlar, Olanaklar. Diyarbakır Örneği*. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü (DİSA) Yayınları, Diyarbakır, 2014.
- Çağlayan, Handan, *Kürt Kadınların Penceresinden. Resmi Kimlik Politikaları, Milliyetçilik, Barış Mücadelesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶⁶ Jean-François Bayart, a.g.e. 1999, s. 77.

Çelik, Ayşe B. "“I Miss My Village!” Forced Kurdish Migrants in İstanbul and Their Representations in Associations”, *New Perspectives on Turkey*, No: 32, 2005, 137-163.

Deleuze, Giles, Guattari, Félix, Brinkley, Robert, “What is a Minor Literature?”, *Mississippi Review*, Vol. 11, No: 3, 1993, 13-33.

Deleuze, Giles, Guattari, Félix, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, Çev. Özgür Uçkan, Işık Ergüven, YKY, İstanbul, 2000.

Erder, Sema, *Kentsel Gerilim*, Umag Yayınları, Ankara, 1997.

Erkan, Rüstem, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2002.

Friedman, Lawrence M., *The Horizontal Society*. Yale University Press. New Heaven and London, 1999.

Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method*. Trans. Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. London: Sheed and Ward, 1975, Rev. Ed. Continuum, London, 1989.

Gee, Paul J. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. (1st ed.), Routledge, London, 1999.

Gündüz-Hoşgör, Ayşe, Smits, Jeroen “Intermarriage Between Turks and Kurds in Contemporary Turkey”, *European Sociological Review*, Vol. 18, No. 4, 2002, 417-432.

Howard, Judith A. “Social Psychology of Identities”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, 2000, 367-93.

İçduygu, Ahmet, Romano, David ve Sirkeci, İbrahim, “The Ethnic Question in an Environment of Insecurity: The Kurds in Turkey”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, No: 6, 1999, 991-1010.

Karpat, Kemal H., *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*. Çev. Abdulkerim Sönmez. İmge Kitabevi Yayınları. 2004.

Koç, İsmet, Eryurt, Mehmet Ali, Adalı, Tuğba, Seçkiner, Pelin. *Türkiye’nin Demografik Dönüşümü: Türkiye’nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş-Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler. 1968-2008*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara, 2010.

Koç, İsmet, Hancıoğlu Attila, Çavlin Alanur “Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish and Kurdish Populations in Turkey”, *Population Research and Policy Review*, Vol. 27, 2008, 447-457.

Koçoğlu, Yahya, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*. Metis/Siyahbeyaz Güncel, Metis Yayınları. İstanbul, 2004.

May, Tim, *Social Research. Issues, Methods and Process*, Open University Press, Berkshire. 2006.

Marshall, Donald G., *On Dialogue: To its Cultural Desires in Gadamer’s Repercussions Reconsidering* (Ed.) Bruce Krajewski. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, 2004, 123-144.

Miles, William F.S., “The Politics of Language Equilibrium in a Multilingual Society: Mauritius”, *Comparative Politics*, Vol. 32, No.2, 2000, 215-230.

Mutlu, Server, “Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 28, 1996, 517-541.

Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

Ozolins, Uldis, “Language Policy and Political Reality”, *International Journal of the Sociology of Language*. Vol. 118, 1996, 181-200.

Salihpaşaoğlu, Yaşar, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT6”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11/1-2 2007. 1042.

Saunders, Peter, *Sosyal Teori, Kentsel Sosyoloji*. Çev. Songül Doğrugetir, Ed. Nihal Ekin Erkan. İdeal Kültür Yayıncılık. İstanbul, 2013.

Secor, Anna, “There is an İstanbul that Belongsto Me” *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 94, No.2, 2004, 352-368.

Schmidt, Lawrence K., “Participation and Ritual”, *Language and Linguisticity in Gadamer’s Hermeneutics*, Lexington Books, Maryland, 2000, 127-142.

Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986.

Todd, Emmanuel, *The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*, Trans. David Garrioch, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Tollefson, James, *Planning Language, Planning Inequality*, Longman, New York, 1991.

Tollefson, James, *Language Planning and Social Theory*, UDK 800.1:316 University of Washington, Seattle, 1989.

Toprak, Binnaz, Bozan, İrfan, Morgül, Tan ve Şener, Nedim, *Türkiye’de Farklı Olmak, Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Touraine, Alain, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Verkuyten, Maykel, *The Social Psychology of Ethnic Identity*, Psychology Press, Hove and New York, 2005.

Zeyneloğlu, Sinan, Civelek, Yaprak ve Coşkun, Yedigâr, “Kürt Sorununda Antropolojik ve Demografik Boyut: Sayım ve Araştırma Verilerinde Elde Edilen Bulgular”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2011.

İnternet Kaynakları

World Bank Official Website, <http://www-wds.worldbank.org>, 12. 11. 2014.

Agos Gazetesi İnternet Sitesi, <http://www.agos.com.tr/makale.php?seo=konyali-deli-mustafa-aga-gvursuz-memleket-yagsiz-tuzsuz-pilava-benzer&detay=1038>, 22.11.2014.

